

DIVERSITATEA LINGVISTICĂ. PROVOCĂRI ȘI PROIECTE INTERCULTURALE

Maria-Cornelia BĂRLIBA¹

mcbarliba@hotmail.com

ABSTRACT. In this study, the author, after a short historical analysis (including the presentation of certain languages as universal ones in specific periods, such as: Latin, German, Esperanto, English etc.), has attached a particular attention to some factors of risk and threat regarding the preservation of the plurality of languages and the interculturality. The need for coherent and effective action-oriented projects aimed to the promotion of linguistic diversity is envisaged in this study from an European perspective.

KEYWORDS: linguistic diversity, multilingualism, linguistic partnership, intercultural dialogue

Multilingvismul constituie unul dintre parametrii definitorii ai societății contemporane. Evoluțiile și tendințele la nivelul acestui proces sunt complexe și, de multe ori, contradictorii. Diversitatea lingvistică este, de asemenea, supusă unei multitudini de factori de risc, iar conservarea ei reclamă demersuri coerente și permanente. Tema respectivă comportă o semnificație deosebită pentru Europa, continent care traversează mutații inedite în direcția integrării, inclusiv la nivel cultural.

Spațiul european este purtător al unor îndelungate tradiții pluri-lingve, care au fost analizate de diverși autori precum: Claude Hagège, Jeanne Peiffer ș.a. În literatură, știință și filosofie, multilingvismul a funcționat, îndeosebi în ultimele cinci secole, ca o modalitate eficientă de interconectare a culturilor și, totodată, de dialog cultural în accepțiunea cea mai largă a termenului.

¹ Prof. univ. dr., Universitatea Politehnica din București.

Limba latină a reprezentat limba principală a unei rețele de comunicare, creată în prima jumătate a secolului al XVII-lea, în jurul unui savant și călugăr parizian, Marin Mersenne, a cărui vastă corespondență cu marii înțelepți și oameni de știință ai vremii s-a adunat în 16 volume. A doua rețea, înființată puțin mai târziu, a avut ca fondator pe Henry Oldenburg (de origine germană), secretar al Royal Society de la Londra și editor al „*Philosophical Transactions*”. De pildă, Oldenburg a fost acela care a facilitat contactele prin corespondența scrisă în limba latină între marii filosofi și matematicieni Newton și Leibniz, în perioade de aprigi dispute între aceștia. Treptat, limba latină a fost înlocuită de limbi autohtone, probabil și ca urmare a influenței exercitate de diverse instituții științifice precum Royal Society din Anglia sau Académie des Sciences din Franța care începuseră să promoveze publicarea lucrărilor în limbi naționale. Leibniz, pe care l-am evocat mai înainte, utiliza latina și germana (limba sa maternă), dar stăpâna și o a treia limbă, franceza. După cum observă istoricii științei, în scrisorile sale către colegii germani, Leibniz scria în germană, dar atunci când aborda diverse subiecte cu caracter științific, trecea imediat la limba latină, ca și cum aceasta ar fi fost o „limbă tehnică”. La rândul lor, matematicienii elvețieni Jacob și Johann Bernoulli aveau capacitatea de a efectua corespondența epistolară în limbile latină, franceză și germană. Către finele secolului al XIX-lea, așa cum se arată într-un studiu semnat de Anne Rasmussen, o temă cvasi-permanentă pentru societățile științifice internaționale care începeau să se afirme a fost aceea a găsirii unei limbi cu vocație universală pentru comunicarea științifică. Unii propuneau folosirea unei forme simplificate a limbii latine (ca, de exemplu, latina *sine flexione*, creată de matematicianul italian Giuseppe Peano); alții se pronunțau în favoarea decretării unei limbi naționale (de pildă, a limbii engleze) ca limbă auxiliară; în fine, au existat propuneri în sensul adoptării unei „limbi artificiale” (Volapuk, Esperanto, Ido), numai în perioada 1880–1914 fiind elaborate 116 sisteme de limbaj.

În încheierea acestor considerații de natură istorică, evocăm un exemplu din zona artelor. Renumitul pictor german din perioada renescentistă, Albrecht Dürer, a scris un tratat enciclopedic de geometrie în care a reunit numeroase teorii ale Antichității (Euclid, Vitruvius, Archimedes), fără a cunoaște, însă, greaca sau latina. În opera sa de largă deschidere universală și, totodată, de valorificare a tradițiilor

gândirii antice, Dürer a venit cu o perspectivă multilingvistică, iar aceasta și-a dovedit relevanța.

Dar evocarea tradițiilor plurilingvistismului european nu constituie un exercițiu suficient în sine, racordat în exclusivitate la valorile trecutului. Aceste solide tradiții trebuie, în continuare, să fie conservate și protejate în fața riscurilor potențiale, generate de procesul globalizării.

Posibila dispariție a unui număr mare de limbi la nivel mondial preocupă, la ora actuală, cercurile de specialiști, precum și diverse organizații internaționale. Potrivit unor estimări de dată recentă ale UNESCO, peste 50 la sută din totalul celor 6700 limbi vorbite în lume ar putea să dispară în intervalul a 1–4 generații viitoare. Problema menționată comportă un grad de gravitate incontestabilă, dacă se are în vedere faptul că limbile constituie un important reper al identității culturale și spirituale, precum și un „vehicul al culturii” (ca sintagmă generică pentru a desemna perpetuarea – prin limbă – a legendelor și miturilor creației, a producțiilor artistice, a regulilor de viață ale unei comunități). Trebuie în același context evidențiat faptul că în cazul multor limbi indigene, lipsește scrierea – ceea ce conferă limbilor respective o valoare suplimentară, fiind unica modalitate de transmitere a culturii către generațiile viitoare.

Într-un studiu publicat în aprilie 2010, Jenny Joussemet afirmă că, atunci când o limbă încetează să mai existe datorită absenței vorbitorilor, grupul lingvistic și, în consecință, cultural sfârșește prin a se dizolva, în integralitatea sa. Se pierde în acest fel un întreg patrimoniu spiritual, iar poporul respectiv rămâne fără identitate.

Autorul analizează o serie de factori de risc și de amenințare la adresa diversității lingvistice globale, în rândul cărora pot fi enumerate două categorii importante: i) *factori politici* – colonizările în diferite etape istorice; politicile lingvistice, statutul de oficialitate al unei limbi; ii) *factori demografici* – mișcările migratorii ca și deplasările forțate de populații au influențat masiv dispariția unor limbi, de pildă, revoluția industrială din secolul al XIX-lea în diferite contexte geografice a determinat o amplă emigrație a populațiilor către noi centre economice în expansiune și afirmare; ulterior, în secolul XX fenomene precum urbanizarea sau conflictele armate au stimulat nemijlocit mișcările migratorii pe scară largă. În plan demografic, așa cum observă Jenny Joussemet, limbile care dispun de un număr mare de vorbitori au cele mai multe „șanse de supraviețuire”; se știe că, la ora actuală, aproximativ

2,4 miliarde de persoane vorbesc cele opt limbi cu răspândirea cea mai semnificativă la nivelul populației globului: chineza, engleza, hindi, spaniola, rusa, araba, portugheza și franceza.

În cartea intitulată „*Lupta pentru (limba) franceză. În numele diversității limbilor și culturilor*”, Claude Hagège susține următoarele: „Societatea contemporană se caracterizează prin cea mai formidabilă dintre toate provocările cu care ansamblul limbilor omenirii s-a confruntat vreodată. Cei pentru care limbile seamănă, într-o anumită măsură, speciilor vii ale naturii au dreptate să se gândească la faptul că starea lingvistică a lumii de azi – unde engleza ocupă o poziție dominantă și, probabil, pe cale de a deveni și mai importantă – oferă perspectiva unui ultim stadiu al Istoriei...” (1).

În literatura de specialitate (de pildă, în cartea lui Louis-Jean Calvet, intitulată „*Războiul limbilor și politicile lingvistice*”) se acreditează o idee deosebit de importantă în opinia noastră, și anume aceea că limbile – similar culturilor sau religiilor – nu se pot situa în afara *raporturilor de forță*. Limbile constituie un produs mai mult sau mai puțin coerent al istoriei, al evoluțiilor de natură culturală, politică, economică și, în această calitate, ele se manifestă ca „*instrumente de identitate*”, iar uneori ca „*instrumente de dominație*” (2).

În studiul nostru „*Noi paradigme ale intersubiectivității*”, în primul paragraf care trata probleme referitoare la *Paradigma parteneriatului lingvistic* atrăgeam atenția asupra importanței acestei idei prin judecăți de valoare exprimate de două mari personalități ale puterii de stat. Este vorba de marele om politic Otto von Bismark care considera că cel mai decisiv eveniment din istoria modernă a fost „Faptul că nord-americanii vorbesc engleza” (3, p. 66). Atunci când la curtea spaniolă a fost elaborată prima carte de gramatică în 1492 când Columb naviga spre Lumea Nouă, reginei Isabella i s-a explicat faptul că „limba este instrumentul perfect al unui imperiu” (3, p. 69).

Sunt, pe de altă parte, întemeiate o serie de interogații de natură prospectivă, de genul celor care urmează. (4). Ce se va întâmpla cu bogăția lingvistică a Europei în situația în care rețelele de comunicare globală acoperă întreaga planetă? Opt procente din populația europeană sunt vorbitori de engleză ca limbă maternă și, în consecință, nu vor avea dificultăți lingvistice în a se adapta la aceste rețele; dar ce vor face celelalte 92 procente din totalul locuitorilor? În ce limbă vor dialoga aceștia cu alți europeni și cu restul lumii? Tot mai mult „*satele*

locale” (*local villages*) coexistă în cadrul „*satului global*” (*global village – Internet*); operatorii locali acordă acces la *Net*, propun asistență în materie de navigație, permițând în acest fel unei comunități specifice de utilizatori să caute și să găsească ușor informațiile de care au nevoie. Apare în aceste condiții ca întemeiat un demers terminologic original și inventiv: el aparține unor manageri și specialiști în *marketing* din Japonia, care au propus adjectivul „*glocal*” ca o contracție și o asociere între „*global*” și „*local*”; *globalul* este, în mod necesar, *local* și invers. Noile comunități de utilizatori sunt virtuale și – așa cum observă Jeanne Peiffer – acestea împărtășesc un interes comun, dar nu neapărat și o cultură sau o limbă națională. (4).

Orice demers sau scenariu proiectat ca o posibilă soluție de contracarare și eliminare graduală a factorilor de risc ar trebui să ia în considerare câteva aspecte esențiale care caracterizează diversitatea lingvistică. Astfel, chiar și cele mai reglementate limbaje, concepute ca fiind „unificate și omogene” constituie în realitate *un spațiu al pluralității*, compus din multiple variații care se intersectează și se condiționează reciproc – aceasta este una dintre concluziile principale ale unui studiu elaborat în 2009 sub egida Consiliului European, Divizia pentru Politică Lingvistică, în domeniul educației plurilingve și interculturale (5). Variațiile pot fi grupate în următoarele categorii:

a) variații în timp, generate de unii factori cum sunt schimbările economice și sociale, contactele între limbi etc; acestea reprezintă atât procese de adaptare la noi „nevoi concrete”, cât și procese care se manifestă în interiorul limbajului (simplificare, diversificare ș.a.).

b) variații în spațiu, în funcție de zonele geografice unde este vorbit același limbaj (accent, intonație, vocabular etc).

c) variații între scris și vorbit, caracterizate prin diverse tipuri de discurs, sintaxă, vocabular, registru.

d) variații în *medium*–ul utilizat (față în față *versus* telefon; E-mail *versus* scrisoare; articol de ziar *versus* reportaj TV ș.a.).

e) variații în conformitate cu segmentele sociale, în care limbajul operează drept una din principalele „trepte” pe scara societății.

f) variații în discursul specializat, limbajele tehnice, domeniile științifice etc., care pot deveni o componentă a utilizării sociale cotidiene.

g) variații generate de jocurile de cuvinte, de umor și ironie, de creativitatea individuală sau colectivă, de activitatea de creație

literară (literatura pentru tineri, romanele polițiste, benzile desenate, reclamele, cântecele, schițele, etc.), elemente constitutive ale peisajului audio-vizual al vieții de zi cu zi.

Atunci când se analizează, în dinamica și complexitatea lor, societățile europene, sunt introduse și elaborate în plan teoretic, interpretativ două concepte care au, în viziunea noastră, relevanță și pentru tema pe care o abordăm în studiul de față: pluriculturalitate și *interculturalitate*. După cum remarcă Michael Byram într-o lucrare consacrată societăților multiculturale și proiectului unei educații interculturale (6), pluriculturalitatea se referă la capacitatea de a te identifica și a participa în multiple culturi; interculturalitatea vizează capacitatea de a dobândi experiența și a analiza „*alteritatea culturală*” (fondul cultural al altora) precum și de a utiliza această experiență în scopul reflecțiilor asupra unor teme ce țin, într-un mod sau altul, de propriul mediu cultural. Interculturalitatea implică atitudinea de a fi deschis, interesat, curios și empatic față de cei care aparțin altor culturi – ceea ce constituie o premisă relevantă pentru acțiuni corelate în baza unor scopuri comune, ca și pentru dezvoltarea unei mai bune auto-cunoașteri și auto-înțelegeri.

Considerăm că nu ar fi lipsită de temei extrapolarea acestui „*cuplu conceptual*” la zona lingvistică, prin introducerea conceptelor de *plurlingvism* și *interlingvism*. Similar considerațiilor anterioare, interlingvismul ar desemna o atitudine pro-activă, în sensul că vorbitorii altor limbi (străine) ar deveni, totodată, mediatori *sui-generis* între persoanele/popoarele vorbind diverse limbi, ca elemente defnitorii ale diverselor culturi. În consecință, la un nivel superior al comportamentului social, interlingvismul ar putea stimula și facilita apropierea firească și necesară între națiuni, cu alte cuvinte dialogul și înțelegerea (în accepțiunea largă a termenilor). Acesta este, de altfel, spiritul următoarei idei înscrise în „*Cartea Albă privind Dialogul Intercultural*”, elaborată de Consiliul Europei (2008) – paragraful 151: „Învățarea și asimilarea competenței interculturale este esențială pentru cultura democratică și coeziunea socială”. (7).

Europei îi revin misiuni semnificative în direcția protejării și promovării multilingvismului în contextul mai larg al diversității culturale. Claude Hagège remarca faptul că alternativele propuse, pentru a avea o valoare reală, ar trebui făcute în diverse limbi, și nu într-o singură limbă având statut dominant (1). Susținem, la rândul nostru,

păreră potrivit căreia cultivarea tuturor limbilor Europei reprezintă șansa păstrării patrimoniului cultural al continentului nostru. (8). Desigur, în lansarea unor proiecte în această direcție, trebuie avute în vedere multiple realități și tendințe. Limbile nu (re)cunosc frontierele, ele fiind utilizate în concordanță cu o serie de interese specifice ale participanților la procesul comunicării: redarea experiențelor lumii; construirea pertinentei mesajului, precum și transmiterea/recepționarea lui adecvată. De asemenea, se manifestă un puternic „*spirit concurențial*”: fiecare limbă, majoritară sau minoritară, de prestigiu sau minoră, internațională sau regională aflându-se într-o competiție cu alta/altele. (8).

Limba esperanto reprezintă un proiect care s-a dorit a fi un substituent viabil și eficient al pluralității lingvistice, încercând să destrame disfuncționalitățile și dificultățile în materie de comunicare (colocvială, științifică etc.). Pusă de la început sub semnul speranței, această limbă își propunea să depășească toate barierele în calea dialogului interuman. Creatorul ei, un tânăr medic din Varșovia, L. L. Zamenhof, era tulburat de împărțirea orașului – atunci, la sfârșit de secol al XIX-lea – în patru comunități instabile (idish, germană, rusă, poloneză) pe baza limbilor materne respective. Proiectul lingvistic pe care îl propunea viza, pe un plan mai larg, depășirea „*Turnului Babel*” prin intermediul unui instrument lingvistic cu valoare universală.

După decenii de afirmare și receptivitate la nivelul multor specialiști în lingvistică, *esperanto* a început să-și erodeze autoritatea, iar acest fenomen a pornit chiar din interiorul *Mișcării*. Semnificativă în această privință este atitudinea unuia dintre vorbitorii limbii artificiale create care, după un deceniu de practicare entuziastă, se simte obligat să îi recunoască deficiențele, Christopher Culver. Într-un eseu subintitulat „*Gânduri la momentul părăsirii Mișcării Esperantiste*”, acesta face următoarea confesiune: în ianuarie 2005, a decis să abandoneze complet limba *esperanto*, fiind afectat de faptul că aceasta suprimă diversitatea lingvistică – „o caracteristică ironică a unei mișcări care pretinde că militează pentru aprecierea limbilor lumii”. C. Culver se raportează critic la unele poziții programatice ale *Mișcării Esperantiste*, cum ar fi cea exprimată prin *Manifestul* Congresului Mondial de Esperanto de la Praga (1996). În mod formal, acest document stipulează, la punctul al IV-lea, principiul multilingvismului: „Fiecare membru al comunității a acceptat sarcina de a învăța cel puțin o limbă străină până la nivelul

de vorbire... Noi susținem că vorbitorii oricărei limbi, mari sau mici, trebuie să dispună de o șansă reală de a-și însuși o a doua limbă la un nivel înalt de comunicare”. Numai că, așa cum susține C. Culver, „*limba străină*” la care se referă *Manifestul* este, în fapt, *esperanto*; în loc de a pune accentul pe necesitatea de a învăța *limbi naționale*, Mișcarea Esperantistă consideră propriul său produs artificial drept o opțiune valabilă pentru a suplini nevoia de a vorbi fluent o a doua limbă. „În loc să protejeze limbile materne, *esperanto* le înlocuiește”; de câte ori se întâlnesc doi esperantiști, se așteaptă ca ei să vorbească în *esperanto*, fără a ține cont de eventuala stăpânire a limbii unuia dintre ei de către celălalt. În cercurile esperantiste, se formulează uneori chiar următoarea dorință: „Ce mult aș vrea ca lumea întregă să fie ca un congres de *esperanto*!” Același Christopher Culver oferă spre reflecție o concluzie tranșantă, lipsită de orice echivoc: „*Limba esperanto* este în mod clar nocivă pentru diversitatea lingvistică. Sper că opinia publică va înțelege mai bine nevoia urgentă de protejare a limbilor naționale și va vedea că această limbă nu este doar neproductivă pentru aceste scopuri (edificarea unei Europe cu o diversitate autentică – n.n.), ci în realitate reprezintă chiar o amenințare pentru curcubeul limbilor lumii”. (9).

Studiul elaborat de *Grupul de intelectuali pentru dialogul intercultural*, creat la inițiativa Comisiei Europene (2008) se întemeiază pe o premisă în care realismul se îmbină cu optimismul și luciditatea: „Diversitatea lingvistică constituie o provocare pentru Europa. Este însă vorba... despre o provocare salutară” (10, p.4). Diversitatea limbajelor trebuie monitorizată în mod eficient la nivelul UE; prioritățile acestui demers sunt formulate în manieră interogativă:

- i) Cum putem contribui la conviețuirea armonioasă a unei multitudini de populații diferite?
- ii) Cum se poate conferi acestora sensul unui destin comun și al unei apartenențe comune?
- iii) Este necesară definirea unei identități europene?
- iv) Ar putea această identitate să se adapteze tuturor aspectelor noastre diferite?
- v) Ar putea aceasta să permită integrarea componentelor de altă origine decât cea europeană?
- vi) Este compatibil respectul pentru diferențele culturale cu respectul pentru valorile fundamentale?

Această ultimă întrebare aduce în atenție relația dintre cultura ca diversitate și cultura ca fond patrimonial de referință. Subscriem la ideea autorilor studiului, potrivit căreia o atitudine înțeleaptă în abordarea multilingvismului constă în recunoașterea complexității fenomenului respectiv, încercând *maximizarea* efectelor pozitive ale acestuia și *minimizarea* efectelor sale negative (10, p.5). Ipotetic, diversitatea lingvistică extraordinară ar putea genera tentația de a accepta o anumită situație de fapt, în care o singură limbă (de fapt, engleza) ar ocupa o poziție preponderentă (în ansamblul activității instituțiilor europene) și în care alte 2–3 limbi ar reuși să mențină temporar o prezență, de altfel în declin continuu, în timp ce majoritatea limbilor ar rămâne cvasi-simbolice și neutilizate (10, p.6). Acceptarea acestor realități într-o notă de resemnare și pasivitate ar veni, însă, în directă contradicție cu sensul proiectului european.

Autorii studiului – care poartă un titlu semnificativ: „*O provocare salutară. Despre modul în care multitudinea limbilor ar putea consolida Europa*” – explică în mod clar perspectiva interpretativă și acțională în care văd implementarea proiectului. În primul rând, respectul diversității lingvistice nu înseamnă doar luarea în considerare a unei anumite realități culturale, istoric determinate, ci însuși fundamentul ideii europene. „În timp ce cea mai mare parte a națiunilor europene s-au construit pe soclul limbilor identitare ale acestora, Uniunea Europeană nu se poate construi decât pe soclul diversității sale lingvistice... Uniunea are drept misiune istorică de a păstra, de a armoniza, de a aplatiza și de a cultiva această diversitate”. (10, pp. 6–7). În al doilea rând, deși reprezintă un patrimoniu extrem de valoros și de diversificat sub aspect spiritual, material, moral, intelectual, Europa are o identitate ca o pagină – aceasta nu este nici complet albă și nici una deja scrisă și integral tipărită. Patrimoniul european „nu este un catalog complet; fiecare generație are datoria de a-l îmbogăți”. (10, p.8). În al treilea rând, se impune ca Europa să promoveze atât *diversitatea* expresiei culturale, cât și *universalitatea* valorilor esențiale, în fapt „două aspecte ale aceluiași *credo*, fără de care ideea europeană și-ar pierde sensul” (10, p.8).

Situația pe care o propune studiul menționat (având ca direcție majoră susținerea de către UE a „*limbii personale de adopție*”) este, potrivit estimărilor autorilor înșiși, deopotrivă, ambițioasă și realistă (10, p.10). *Ambițioasă* – întrucât obiectivul preconizat nu înseamnă,

sub nici o formă „a amâna inevitabilul”, ci, dimpotrivă, a favoriza asimilarea durabilă a diversității lingvistice în viața europenilor (în tripla lor postură de cetățeni, popoare și instituții), în perspectiva „unei avansări semnificative în direcția integrării europene”. *Realistă* – deoarece obiectivul asumat presupune conturarea unor propuneri fezabile în situații concrete.

Relația dintre diversitatea culturală (lingvistică) și Universul uman al valorilor create implică o infinitate de nuanțe care urmează să fie formulate, discutate și introduse în documentele politicilor publice europene. La nivelul exercițiului interpretativ, am afirmat necesitatea constituirii unui *parteneriat lingvistic* care să-și propună ca obiectiv *supraviețuirea lingvistică* și trezirea unei *conștiințe lingvistice globale* (3, pp. 68–69) ca instrumente ale cunoașterii unei identități deschise pluralității și diversității lingvistice.

Bibliografie

- [1] Hagège, C., *Combat pour le français. Au nom de la diversité des langues et des cultures*, Paris, Editions Odille Jacob, 2006.
- [2] Calvet, L.J., *La guerre des langues et les politiques linguistiques*, Paris, Hachette, 1999.
- [3] Maria Cornelia Bărliba, *Paradigma parteneriatului lingvistic I*, în: Noi paradigme ale intersubiectivității, în vol. *Paradigme în actualitate*, București, Ed. Milena Press, 2006.
- [4] Jeanne Peiffer, *The Plurilingual European Tradition as a Challenge to Globalization*, în: vol. „Globalization and Indigenous Culture”, Tokyo, Kokugakuin University, 1997.
- [5] *Plurilingual and intercultural education as a project*, Language Policy Division, Strasbourg, Council of Europe, 2009.
- [6] Byram, M., *Multicultural Societies, Pluricultural People and the Project of Intercultural Education*, Language Policy Division, Strasbourg, Council of Europe, 2009.
- [7] *White Paper on Intercultural Dialogue*, Strasbourg, Council of Europe, 2008.
- [8] Sanda Maria Ardeleanu, *Limbile Europei în contextul plurilingvismului și multiculturalismului*, Stuttgart, Revista AGERO, 2006.
- [9] Culver C., *De ce limba esperanto suprimă diversitatea lingvistică? Gânduri la momentul părăsirii Mișcării Esperantiste*, ediție electronică, 2010.
- [10] *O provocare salutară. Despre modul în care multitudinea limbilor ar putea consolida Europa*, Bruxelles, Propuneri ale grupului de intelectuali pentru dialogul intercultural, constituit la inițiativa Comisiei Europene, 2008.